

BEYDÂVÎ TEFSİRİ'NDE BESMELE TAHLİLİ

Yakup YÜKSEL*

Öz

İslam dinine göre her işe besmele ile başlamak önemlidir. Yapılacak olan işe besmele ile başlamak ise şu anlama gelmektedir; Besmeleyi çeken kişi yaptığı işin cinsine uygun bir takdir yaparak örneğin; Allah'ın adı ile bu işe başlıyorum, (başlamak anlamında), O'nun adı ile yiyorum, O'nun adı ile okuyorum tarzında Bismillahirrahmanirrahim ifadesini söylemiş olur. Bir işin başında besmeleyi çekmenin, o işin bereketli olmasına vesile olacağı inancı, dinimizde yaygın olan bir kanaattir. Besmele konusuyla ilgili birçok makale yazılmıştır. Ancak, Beydâvi tefsirindeki kadar belîğ ve felsefî bir şekilde diğer eserlerde ele alındığı söylenemez. Beydâvi tefsirinde bu konuyla ilgili olan detayların (belağat açısından) diğer tefsir kaynaklarından daha çok olduğu; her kelimesinin tek tek incelendiği görülmektedir. Biz de bu çalışmamızda müellifin konuyla alakalı görüşlerini gün yüzüne çıkarmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Besmele, İsim, Beydâvi, Tahlil, Tefsir.

Analysis of Basmala in Baydavi's Interpretation

Abstract

In Islam to start with Basmala is important for every work. To recite bismillah at the beginning of every work means that the person has a mind to perform an action in the name of Allah, the compassionate, the merciful. The belief that to recite basmala leads to blessing is a common belief in Islam. Many articles have been written on Basmala so far. But these articles are not so fluent and philosophical as Baydavi's interpretation. In Baydavi commentary the details (in terms of eloquence) of basmala are more than other sources of interpretation. Baydavi analyzed each word his study carefully. In this study is handled Baydavi's view related to Basmala. According to Islam it for any piece of work.. To recite bismillah while doing a piece of work leads to blessing-- plenteousness, or so to speak divine gift-- is a common belief in Islam.. The details pertaining to this topic in Baydavi's interpretation are much more in size and what's more every word is analyzed or so to speak scrutinized carefully, so with this object in mind we have humbly tried to brought to light the author's view regarding the topic.

Key Words: With the name of God, Name, Baydavi, Analysis, İnterpretation.

Giriş

Neml sûresi 31. âyette geçen besmelenin Kur'an'dan bir âyet olduğu hususu ittifakla kabul edilmekle birlikte Kur'an sûrelerinin başında yer alan besmele, müfessirler arasında farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazı müfessirlere göre âyet sayılırken bazılarına göre ise âyet sayılmamıştır. Söz konusu tartışmalar ise -Berâe sûresi hariç- diğer sûrelerin başlarında bulunan besmeleler hakkındadır.

Kur'an'da 113 sûrenin başında bulunan besmelelerle ilgili görüşleri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz.

* Simav İlçe Müftüsü (yakupyuksel24@hotmail.com).

a. İmam Malik, Hanefi ve Hanbeli alimlerinin bir kısmına göre sûrelerin başlarındaki besmelelerin hiç biri âyet değildir.

b. Besmelelerin her biri başlı başına bir âyettir. Yani başında bulunduğu sûrenin bir parçası değildir. Bir rivâyete göre bu görüş Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel' e aittir.

c. İmam Şafii'ye göre ise her besmele, başında bulunduğu sûreden bir âyettir.

d. Yine İmam Şafii'ye nisbet edilen bir görüşe göre sadece Fatıha sûresinin başındaki besmele bu sûreye ait bir âyettir.¹

İslam dininde her işe besmele ile başlanılmasının tavsiye edildiği dikkate alınacak olursa, besmeleyi okumak anlamında olan besmele çekmek bahsi önemli bir konudur. Biz bu çalışmamızda besmelenin fıkhi boyutunu burada işleyecek değiliz. Ancak tefsir bakımından müfessirlerin ilgi alanına giren besmele konusunun, Beydâvi tefsirinde geniş bir şekilde tahlilinin yapılmış olması dikkatimizi çekmiştir. Hatta birçok kaynakta yer almayan yorumların yapılmış olduğunu orada gördük. İşte bu makalemizde Beydâvi tefsirinde besmele tahlilinin nasıl yapıldığını ortaya koymaya çalıştık. Orijinal metnine bağlı kalmak kaydıyla besmele tahlili hakkında Beydâvi'nin yorumunu şu şekilde verebiliriz.

1. " Besmele" Âyet midir ?

"Bismillahirrahmanirrahim" hem Fâtıha sûresi hem de başında bulunduğu diğer sûrelerden birer âyettir.² Mekke ile Kûfe kurrâ ve fakihlerine göre, yine İbn Mübarek ve İmam Şafii (Allah kendilerine rahmet eylesin)'ye göre besmele ilgili sûrelerin birer âyetidir. O sûreden bir parçadır.³ Medine, Basra,

1 Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi, Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turas, 1985, I, 7.

2 Bu âyeti celile Besmele-i Şerife ünvanına haiz, hâliki kâinat hazretlerinin üç mukaddes ismini hâvi, her okunacak ve yapılacak mühim, meşru bir şeye teberrüken bununla başlanması, bir muvaffakiyet vesilesidir. İşte Fâtıha sûresini okuyacak bir zat bu besmele-i şerifeyi okuyunca: (Rahman ve Rahim olan Allah Tealânın mübarek ismiyle) bu sûreyi tilavete başladım demiş, bu mukaddes isimler ile teberrükte bulunmuş bununla Cenâb-ı Haktan yardım dilemiş olur. Ne kutsi, ne mübarek bir âyeti celile. Ö. Nasuhi, Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, I, 7.

3 Teftazânî'ye göre besmelenin Kur'an'dan bir âyet olması konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Çünkü Neml sûresi 30. âyette *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* *besmele* bu âyetin bir parçası olarak mevcuttur. İhtilâf sadece sûre başlarında bulunan besmele hakkındadır. Hanefi alimlerinden olan müteahhiruna göre sûre başlarında olan *besmele* müstakil olarak tek başına bir âyettir. Mezhebin sahih olan görüşü de budur. Sûrenin bir parçası veya sûreden bir âyet olmak üzere değil, tek başına sûreler arasını ayırt etmek üzere teberrük için, fasıl olan (ayran) bir âyettir. Dolayısıyla 113 sûre başında olan besmeleler tek başlarına birer âyettirler. Hatta kısa sûreler mesabesinde müstakil âyettirler. Bkz. Muhammed b. Muslihiddin

Şam kurrâları ve fakihleri, yine İmam Mâlik ve Evzâi gibi alimler ise bu görüşe itiraz etmişlerdir. Onlara göre besmele Kur'an'dan bir âyet değildir. Ebû Hanife'den bu konuyla ilgili bizzat bir bilgi bizlere ulaşmadığı için, Fatiha'dan bir âyet olmadığı görüşü zannı, ona sonradan izafe edilmiştir.⁴ Muhammed b. Hasan'a bu konu sorulmuş o da: "Kur'an'ın iki kapağı arasında olan her şey Allah kelimadır" cevabını vermiştir. Yani ona göre de besmele bir âyettir. Bu konuda Beydâvi tefsiri üzerine yazılan en önemli haşiyelerden olan "عناية القاضي وكفاية الرازي على تفسير البيضاوي" bu eserde, besmele ile ilgili on görüş sıralanır.⁵

Besmelenin Fâtiha sûresinden bir âyet olduğuna dair Beydâvi, mezhebini (Şafii mezhebinin) görüşünü destekleyen birçok hadisi delil olarak getirir. Bunlardan birisi, Ebû Hureyre'nin (r.a) Hz. Peygamberden naklettiği şu hadistir. "Fâtihatü'l-Kitap yedi âyettir, ilk âyeti ise "bismillahirrahmanirrahim" dir.⁶ İkinci delil ise, Ümmü Seleme; "Hz. Peygamber Fâtihayı okudu ve besmeleyi Fâtihadan sayarak, yani ilk âyetine vaslederek okudu" şeklindeki rivâyettir.⁷ Bu rivâyete göre besmele tam bir âyet değil, ilk âyetin bir parça-

Mustafa, Şeyhzâde, *Hâşiye*, Beyrut: 1999, I, 28-29; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I, 6.

- 4 Sûrelerin başlarında bulunan besmele cümlelerinin, Kur'an-ı Kerim'in Mushaflarda ilk defa toplanmasından itibaren yazılageldiği, aynı dönemde Kur'an'a dahil olmayan hiçbir şeyin mushafa yazılmadığı dikkate alınrsa- aksine görüşler bulunmasına rağmen- her sûrenin başındaki besmeleyi, sûrenin âyet sayılarına dahil olmayan ayrı bir âyet olarak kabul etmek gerekmektedir. Hanefi fıkıhçılarının görüşleri de böyledir. İmam Şafii Fâtiha sûresinin başındaki besmeleyi bu sûreden bir âyet olarak kabul etmiştir. Diğer sûrelerin başlarındaki besmeleler konusunda kendisinden iki farklı görüş nakledilmiş, her sûreye dahil bir âyet sayılması görüşü- ona ait olması yönünden- daha sahih bir rivâyet olarak kaydedilmiştir. Ebû Hanife'ye göre besmeleler sûrelerin başında ayrı âyetler olduğu için namazda yalnızca Fâtiha'dan önce sessiz olarak okunur. Fâtiha'yı takip eden ve zamm-ı sûre denilen sûre ve âyetlerden önce besmele okunmaz. Bkz. *Kur'an Yolu*, Hayrettin, Karaman ve Diğerleri, Ankara: 2007, DİB Yayınları, I, 58.
- 5 Neml sûresindeki besmele bir âyetin parçası olmakla birlikte besmele konusunda on görüş vardır: 1. Besmele asla sûrelerden bir âyet değildir. 2. Berâe sûresi hariç besmele bütün sûrelerden bir âyettir. 3. Sadece Fâtiha sûresinden bir âyettir. 4. Fâtiha sûresinin âyetlerinden bir parçadır tam âyet değildir. 5. Müstakil bir âyettir. Sûrelerin arasını ayırmak için ve teberrük olsun diye vardır. 6. Fâtiha'dan bir âyet olması veya olmaması da câizdir. Fâtiha sûresinin iki defa nâzil olduğu bilgisine göre besmele de onunla ilk seferinde nâzil olmuş ikinci defa nâzil vukû bulduğunda besmele tekrarlanmamıştır. Âyet olması kesindir ancak müstakil mi yoksa Fâtiha'dan mı âyet olduğu hususu tartışmalı olduğu için bu görüş ortaya çıkmıştır. 7. Bütün sûrelere ait o sûrenin bir kısmı olmak üzere âyettir. 8. Fâtiha'dan bir âyettir, diğer sûrelerin ise parçasıdır. Yani ilk âyete bağlıdır. 9. Fâtiha sûresine bağlı yani ilk âyetten bir parçadır, diğer sûrelerden ise müstakil bir âyettir. 10. Tekrar tekrar inmiş olsa da kendi başlarına müstakil âyetlerdir. Şihâb, Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâc el-Mısri, Şihâb, (عناية القاضي وكفاية الرازي على تفسير البيضاوي), I, 28.
- 6 Ahmed b. Hüseyin, Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, Haydarâbad, 1355, II, 45.
- 7 İbn Âşur bismelenin ilgili sûrelerden bir âyet olmadığını savunur ve bu konuyla ilgili bazı hadisler ve uygulamalar başta olmak üzere altı delil iletir. Birincisi, İmam Mâlik'in

sı olmak üzere âyettir. Bu rivâyetler arasındaki farklılıktan dolayı, besmele tek başına mı bir âyet yoksa ilgili âyetin bir parçası mıdır şeklinde tartışmalar çıkmıştır. Üzerinde icmâ olunan görüş ise iki kapak arasında olan şeylerin Allah kelamı olduğu tezidir. Sahabe-i Kiram'ın Kur'an'dan olmayanı Kur'an'a koymama gibi bir titizliğini göz önüne alacak olursak, ittifakla besmelenin Kur'an'da sâbit olması bunu göstermektedir. İşte bu titizlikten dolayı da (Fatihâ'nın sonunda söylenmesi sünnet olan) "âmin" kelimesi⁸ Kur'an'a yazılmamıştır.

*Muvatta'*nda olan ve Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamberden rivâyet ettiği hadistir. O şöyle buyurmuştur: " Yüce Allah; namazı kulum ve benim kulum ve benim için ikiye ayırdım buyurmuştur. Namazın bir kısmı benim için diğer kısmı ise kulum içindir. Kulum benden isteyerek şöyle *الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* der..." bu hadiste besmele zikredilmemiştir. İkinci yine *Muvatta* ve *Sahihayn*'de geçen Übeyy b. Ka'b'ın rivâyet ettiği hadistir. Hz. Peygamber ona: "Sen mescidden çıkmadan sana Tevrat ve İncil de benzeri inmemiş bir şey öğreteyim mi dedi o da evet cevabını verince, sen namazına ne okuyarak başlıyorsun dedi. Ben de *الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* şeklinde okudum, ta ki sonuna kadar geldim." Burada da yine besmele okunmamıştır. Üçüncüsü, *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i Ebi Dâvud* ve *Sünen-i Nesâi* de Enes b. Mâlik'ten bir çok tarikle gelen hadistir. O: "Hz. Peygamberin arkasında, Ebubekir ve Ömer'in arkalarında namaz kıldım ve onların besmeleyi okumadan Fâtihâ ile namaza başladıklarına şahit oldum" demiştir. Dördüncüsü, *Sahih-i Müslim* ve *Sünen-i Ebi Dâvud*'da Hz. Aişe'nin "Hz. Peygamber namaza tekbir ve Fâtihâ ile başladır" rivâyet ettiği şu hadistir. Beşincisi, *Sünen-i Tirmizi* ve *Nesâi*'de Abdullah b. Mugaflal'ın rivâyet ettiği; "Hz. Peygamberin, Ebubekrin, Ömer ve Osman'ın arkalarında namaz kıldım, hiçbirinden besmeleyi okuduklarını işitmedim." hadisidir. Altıncısı ise *Ehl-i Medine*'nin amelidir. Vahyin nüzûlünden bu yana Mescid-i Nebi'de besmele okunmadan namaz kılınmıştır. Muhammed Tahir, *İbn Âşur, et-Tahrir*, Beyrut, 2000, I, 138.

- 8 Mesahifi şerifede iki türlü besmele vardır: Birisi sure başlarında yazılan müstakil besmele, diğeri surei Neml ayetindeki *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* besmeledir. Bu besmele surei Nemlin bu ayetinin bir cüz'ü olduğu kemali sarahatle malûmdur. Binaenaleyh bu haysiyetle besmelenin kur'anîyetinde şüphe yoktur ve tevatürî sarîh ile bilicma müteyakkandır. Fakat sure başlarında yazılan ve her sureyi birbirinden ayıran ve iptidai kıraatte okunan besmeleye gelince: Bunun o surelerden birinde veya her birinde dahil bir ayet veya cüzi ayet veya hut Kur'an'dan resen bir cüzi tam olup olmadığı öbürüsü gibi bedihi olmadığından bu besmelenin tayini kur'anîsi tefsirde ve ilmi usulde bir mes'elei ilmiye teşkil etmiştir ki bilhassa iman, salât, kıraet mesailile alâkadardır. Said ibni Cübeyr, Zühri, Ata' ibnü Mübarek Hazarati besmelenin başında bulunduğu her sureden birer ayet olduğuna kail olmuşlar ki Kur'an'da yüz on üç ayet eder. Kavli cedidinde İmamı Şafii Hazretleri ve eshabı bu mezhep üzerindedirler. O halde Fatihanın yedi ayetinden birinci besmeledir ve «en'amte aleyhim» bir fasılai ayet değildir. Bunun için namazda besmeleyi de cehren okurlar. Çünkü diyorlar: "Selef bu besmeleleri Mushafalarda tesbit etmişler, bununla beraber Kur'an'ın tecridini tavsiye eylemişler ve hatta Fatihanın nihayetinde «âmin» bile yazmamışlardır, Eğer bu besmeleler Kur'an olmasa idi onları da yazmazlardı. Hasılı Mushafın deffeteyni beyinde Kur'an'dan başka bir şey bulunmadığında icma vardır. Ve bunu müeyyit ahbarı mahsusa dahi varit olmuştur". Ezcümle İbni Abbas Radyallahü anhümadan: Besmeleyi terkeden kitabullahdan yüz on dört ayet terketmiş olur, Ebu Hüreyre Radyallahü anhtan: Resulullah Efendimiz «Fatihatülkitap yedi ayettir, bunların evveli «Bismillâhırrahmanırrahiym» buyurdu. Ümmi Seleme Radyallahü anhadan: Resulullah Fatihayı okudu ve «Bismillâhırrahmanırrahim elhamdülillâhi rabbil'âlemin» i bir ayet saydı. O halde Fatihadan bir ayet

a. Bismelenin Başında Bulunan “bâ” Harfinin Anlamı: Müellif özellikle bismelenin başında bulunan “bâ” edatıyla ilgili şu ayrıntılara yer verir. Bu harfin besmeleye kattığı anlam nedir? Harfin harekesi nasıl olmalıdır gibi konuları açık bir şekilde izah ederek şu sıralamayı yapar.

1. Bismelenin başında olan ۛ bâ harfi (cerri), mahzûf olan bir kelimeye müteallıktır. Takdiri ise şöyledir. Okuma اقرأ fiilini getirerek, Allah'ın ismi ile okuyorum şeklindedir. Çünkü kişinin başladığı iş okunan bir şeydir. Aynı şekilde her kim ne gibi işe başlayacaksa o işe işaret eden takdiri bir fiil vardır. Bu durum yani işin çeşidine göre bir fiil takdiri, mutlak anlamda أبدأ “başlıyorum” ifade eden bu fiilin takdirinden daha uygundur. Çünkü bu takdiri fiil yapılacak her işe delalet etmediği gibi uygun da olmayabilir. Başka bir konu da اقرأ fiilini takdir etmek ابتداء şeklinde bir takdir yapmaktan daha iyidir. Çünkü bu takdirin yapılması ile müteallık olan takdiri fiillerin de sayısı artmış olur. Besmelede ma'mul olan اسم kelimesinin şu âyetlerde olduğu gibi takdim edilmesi daha güzeldir. ¹⁰ رَبِّسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا⁹ Çünkü ma'mulün takdimi ihtisasa daha çok delalet eder. Burada da ismin önemine binaen takdimle ona ehemmiyet verilmektedir. Ayrıca ta'zime ve O'nun mevcudiyetine (Yani Yüce Allah'ın isminin ve zâtının kıraat işinden önce

değilse cüzi ayettir. Ve binaenaleyh namazda kıraati farzdır ve cehrolunur. Şafii gibi Ahmed ibni Hanbel Hazretlerinden de bu iki hadis beyninde tereddütle iki rivayet mevcuttur, Diğer taraftan imamı Malik Hazretleri Kur'an'ın her mevkiiinde dahi kur'anîyeti sarahat ve tevatürle taayyün edeceği ve binaenaleyh şaibe ihtilâf ile kur'anîyeti hükmedilemeyeceğini illetine ve ehli Medinenin teamülüne istinat ederek sure evvelerindeki besmelelerin ne Fatiha ve ne sair surelerden, ne de bütün Kur'an'dan bir cüzi mahsus olmadığına ve surei Nemildeki ayetten başkasında bismelenin kur'an olmayıp fasl-ü teberrük için yazıldığına zahip olmuş ve binaenaleyh namazda ne cehren, ne de sirren okunması muvafık olmaz demıştır. Bunun için Malikîler namaz da okumazlar. Hanefiyye gelince; Sahih mezhep şudur: Evaili süverdeki besmele başlı başına bir ayeti münferide olarak Kur'an'dandır. Surelerin hiç birinden cüz olmayarak beyinlerini fasletmek ve iptidada teberrük olunmak için nazil olmuştur. Filvaki zikrolunan müteakıl iki ihtilâf ve istidlâl içinde tahakkuk eden noktai yakın budur. Mademki şeraiti meşruha mucebince Mushafın defteyeni beyninde kur'andan başka bir şey yazılmadığına ittifak vardır, o halde sure başlarındaki besmeleler dahi kur'andandır. Şafii delilinin kat'i müeddası bu olur. Ve mademki başında bulunduğu surelerden cüz'iyetini iş'ar eden sarih bir delili mütevatir de yoktur, o halde hiç birinden cüz de değildir. İşte Malikî delilinin kat'i müeddası da budur. Binaenaleyh iki delilin işbu yakın noktalarının birlikteki müfadi da söylediğimiz gibi bismelenin bütün surelerden müstakıl bir ayeti fezze olmasıdır ki bu baktaki muhtelif ahbarı ahadın kadri müştereki de bu olur. O halde Fatiha gibi her namazda okunması vacip değildir. Lâkin gerek namazda ve gerek haricinde her kıraetin ve her emri mühimmin bidayetinde okunması sünnettir. Bunun için namazın her rek'atında, kıraetin evvelinde okuruz, ortasında okumayız. Ancak cüz'iyet anlaşılmamak için cehrî namazlarda da sirren okuruz ve böyle okunmasında bütün Hanefiye müttefiktir. İşte بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ böyle bir ayeti mümtazedir. Elmalılı Muhammed Hamdi, *Yazır, Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Esre Neşriyat, 1979, I, 19-22.

9 Hûd 11/41

10 Fâtiha 1/5

mevcut olduğuna) de en iyi şekilde delalet eder. Çünkü Allah'ın ismi kıraatten daha öncedir, dolayısıyla niçin âmilinden önce zikredilmesin. İsim kıraate âlet edilmiştir. Şöyle ki yapılan iş onsuz (besmelesiz) tamamlanamaz. Başka bir konu da besmele ile başlanmayan her iş, dini bakımdan tamam sayılmaz. Çünkü bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “ Besmele ile başlanılmayan hiç bir işin sonu gelmez, o iş bereketsiz olur.”¹¹

2. Bismelenin başında bulunan ۞ (bâ) harfi musâhabe (beraberlik) içindir. Bu duruma göre mâna şöyle olur. Allah'ın ismini teberrük ederek okuyorum. Besmele ile bundan sonra okunan şeyler kulların dilleri ile söylenen, okunan şeylerdir. Allah insanlara böylelikle O'nun ismiyle nasıl teberrük edileceğini, nimetlerine nasıl hamdedileceğini, O'nun fazlından nasıl talepte bulunulacağını öğretmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in konusunun Allah ile âlem, özellikle de insanlık âlemi arasındaki münasebeti bildirmekten ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Bismelenin başındaki “bâ” edatı bu münasebeti ortaya koymakta ve kulun yaratanından yardım isteyerek hep O'na bağlı kalışını ifade etmektedir. Arapça cümle yapısı itibarıyla besmeleden önce “bâ”nın ilgili bulunduğu mahzuf bir fiil vardır. Bu besmele başlanacak herhangi bir fiildir: “Bismillah diye başlıyorum”, “bismillah diye kalkıyorum”, “bismillah diye hayvan kesiyorum” gibi. Böylece ulûhiyyet ile ubûdiyyet arasında sevgiye dayalı olan derûni münasebeti ifade eden besmele İslam'ın bir sembolü, her iyiliğin anahtarı ve Allah'ın kullarına bir ihsanıdır.¹²

3. Bismelenin başındaki ۞ harfi meksur (esreli) olarak yazılmıştır. Halbuki münferit (tek) olan harflerin hakkı fethalı olarak yazılması ya da okunmasıdır.¹³ “Bâ” harf-i mecrur olmaya (harekesinin esreli olması) ve müstakil bir harf olmaya (Arap dilinde) diğer harflerden daha layıktır. Harf olma onun en önemli özelliğidir. Nasıl ki emir lâm'ı ile zâhir bir ismin başı-

11 Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed, Acluni, *Keşfu'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas*, Beyrut, 2000, II, s. 174.

12 Suat, Yıldırım, “Besmele”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, V, 530.

13 Harf, mahrece dayanan, yani belli bir çıkış yeri olan kesik kesik seslerden oluşmaktadır. Harfler iki kısımdır. Birincisi; Hurûf-u Mebâni, yani kelimelerin bunlardan oluştuğu tek başlarına kendilerinin kelime sayılmadığı harflerdir. Çünkü tek başlarına bir anlam ifade etmezler. “Zeyd” kelimesinin veya “darebe” fiilinin harfleri gibi. (Zeyd, ز, ی, د kelimelerinden oluşmakta olup bunlar tek başlarına bir anlam ifade etmezler.) İkincisi ise; Hurûf-u Meâni'lerdir. Harf-i cerr'ler, atuf vâv'ı vb. harflerdir. Hurûf-u mebâni'ler yapısını oluşturdıkları kelimelere bağlı oldukları için kendi başlarına bir mâna ifade etmedikleri gibi i'rab'dan da bir payları yoktur. Hurûf-u meâniler ise müstakil harflerdir. Bunlar da i'rab bakımından mebni harflerdir. Mebni olmanın hakkı da bir harfin, sakın hafif bir hareke olduğu için sakın üzere olmasıdır. Sakin ile başlamak ise zordur. Yine hafif olan sakın harekeye en yakın hareke ise “fethâ”dır. Bunun için fethâ ile harekelenmeleri daha uygundur. Bkz. Şeyhzâde, *Hâşiye*, I, 36.

İsim, eğer kendisinden lafız kastediliyorsa o takdirde müsemmanın gayrıdır. Çünkü lafız (yani ismi ifade eden lafız) kesik kesik harflerden oluşmaktadır. İsim zamana ve milletlere göre değişiklik arz eder, sabit değildir. İsim bazen müsemmanın aynısı bazen de müsemmanın gayrısı olur. Yani isim değişkenlik arzeder, müsemma ise farklılık arz etmez. Eğer isim ile bir şeyin zatı kastedilirse o müsemmadır, fakat bu şekilde bir mana ile kullanılması meşhur değildir. Örneğin şu âyetlerde müsemmanın kendisi değil lafız kastedilmiştir. ¹⁷ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْحَلَالِ وَالْإِكْرَامِ “Büyüklik ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir.”; ¹⁸ سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى “Yüce Rabbinin adını tesbih et.” Aynı şekilde lafızlar da kötülük ve çirkinlikten münezze olmaları gerekir. Ya da isim kelimesi burada zâiddir. Aynen şairin şu sözünde zâid olarak kullanıldığı gibi. الى الحول ثم السلام عليكما “Bir yıla kadar üzerinize selam olsun..” (şiirin konusu uzun olduğu için müellif tamamını almamış sadece istişhad noktası olan isim kelimesinin zâid olarak geçtiği bu pasajı almıştır.) Eğer onunla (isimle) sıfat murat edilirse -ki Şeyh Ebu Hasan el-Eş’ari bu görüştedir- o takdirde sıfatın bir taksimi gibi olur. Dolayısıyla isim müsemmanın ya aynısı veya gayrısı ya da ne aynısı ne de gayrısıdır.

c. Niçin isim kelimesi kullanılmıştır. Bismelenin başında “bismillahi” denildi fakat “billahi” denilmedi. Çünkü teberrük ve yardım dileme O’nun ismini zikretmekle olur. Ya da yeminle teyemmün arasındaki farkı göstermek için böyle kullanılmıştır. (Billahi denilseydi yemin anlamını ifade ederdi.) İsim kelimesi çok kullanıldığı için başındaki elif yazılmamıştır. “Bâ” harfi onun yerine ıvaz olarak uzun bir şekilde yazılmıştır.

3. Lafzâ-i Celâl’in (Allah¹⁹ isminin) Anlamı: Müellifin bu konudaki görüşlerini şu maddeler halinde vermek mümkündür.

17 Rahman 55/78.

18 A’la 87/1.

19 Mabudi Hakkın ismi hassıdır. Daha doğrusu ismi zattır ve ismi alemidir. Yani kur’an bize bu zatı ecellüâlâyı, sıfatı kemâliyenin ve esmai hüsnasile tanıtacak bizim ve bütün âleminin ona olan nisbet ve alâkamızı bildirecektir. Binaenaleyh müsemması olan zatı ecellüâlâla kâinatın vücudunda, bakasında, tekemmülâtında bir illeti ulâ olduğu gibi «Allah» ismi celâli de lisanı irfanımızda öyle bir mebdai has ve âlâdır. Haktealânın vücudi ahadisi tasdik olunmadan âlem ve nizâmı âlem his ve şuuru bir hayalden, bir seraptan ve aynı zamanda def’i nakabil bir ıztıraptan ibaret kalacağı gibi «Allah» ismi hassı üzerinde tevhid ve tensik olunmayan ulûmumuz, fununumuz bütün malûmat ve Maarifimizde iki ucu bir yere gelmeyen ve varlığımızı silip süpüren, perişan fikirlerden, meâlsiz bir gubarı intıbadan ibaret kalır. Bunun içindir ki bütün ulûm ve fûnun küçük küçük birer mevzu etrafında malûmatımızı tensik ede ede nihayet son tensikte bir ilmiâlâ ile bizi bir huzuri vahdete ilâ etmek için çalışır durur. Cisim mefhumunda madde ve kuvvetle hareket ve sükûn nisbetinde, tevhid olunmayan bir ilmi tabii; bud, mekân ve zaman nisbetinde, kemmiyet mefhumunda toplanmayan bir ilmi riyazî; şuur mefhumunda, cisim ve ruh nisbetinde toplanmayan ve il-münnefis; hariç ve zihin nisbetinde, hak mefhumunda toplanmayan bir Mantık; hayır ve şer mefhumunda, hüsnü kubuh vicdanında toplanmayan bir Ahlâk, nihayet illiyet nisbetinde

ve vücut mefhumunda toplanmayan bir Hikmet, bir Felsefe bulamayız. Vücut mefhumunu tasavvur, illiyet nisbetini tasdik ettirmeden bize en cüz'î bir hakikat bildirebilen hiç bir fen yoktur. Şu vardır şunun için: İşte bütün ilimlerin çalıştığı gaye budur. Vücut, hak, nisbeti illiyet, bütün fenlere hâkim olan mebadii tasavvuriye ve tasdikiyedir. İlliyet, illetin malûlile tenasübü, tezayüfû, bakası kanunu, asrı hazırda bütün ulûma hâkim olan bir kanuni âzamıdır. Bunun için illiyet nisbetinde tevhid olunmayan hiç bir ilim bulamayız. Bu nisbet ise illet denilen bir vücudi mukaddem ile, malûl denilen bir vücudi muahharın alâkasını ifade eder ve bütün âlemin nizamı dediğimiz de bu alâkai vahidedir. Binaenaleyh biz o iki vücudu tasavvur ve tasdik etmeden bu nisbeti tasavvur ve tasdik edemeyiz, sonra bu tasdikimizi da (hakdır) diye zihnimizle vakiin nisbeti intibakını taahhüt eden hakikati hakka istinad ettirmezsek bütün mesaimizin, bütün şuurlarımızın, yalan, batıl, bir serabı evhama raci olduğuna hükmederiz, halbuki o zaman böyle hükmedebilmek te bir hakikati itiraf etmektir. Binaenaleyh insan hakkı tekzip ederken bile onu tasdik etmek mecburiyetinden kurtulamaz. *Hakaiki mümkinde fevkında hakkı vacip, gerek ilmimizin, gerek vücudumuzun mebdeî evveli ve illeti ulâsıdır ve Allah onun ismidir. İnsan üzerinde icrai tesir eden, insanı teshir eyliyen hiç bir şey tasavvur olunamaz ki onun arkasında Allah bulunmasın. Hak Tealâ öyle bir vacibülvücuddur ki gerek enfûsî ve gerek afakî bütün seyri vücudumuzda vücubî vücudunu gösterir ve bizim ruhumuzun derinliklerinde her şeyden evvel zatı hakka ait bir tasdikî mutlak muhakkatır. Hattâ bizim mevcudiyetimizde bu hakikati âlâya vahid, basit ve mücmel ve gayri mahdud bir alâkamız, bir hissi batınımız vardır. Ve bütün ilimlerimizin kökü olan bu hissi batın, mütenahi hislerimizin, şuurlarımızın, akıllarımızın, fikirlerimizin hepsinden daha hak, hepsinden daha kuvvetlidir. Çünkü onları muhittir. Ve onları muhit olduğu halde zatı hakkı gayri muhittir ve onun bir lemhai tecellisidir. Böyle iken biz bir çok zaman olur ki kendimizden ve ânâtı vücudumuzdan zühul ederiz ve ekseriya hataların, dalâlların menşei bu gaflet ve zühul olur. Böyle kendimizden ve şuurumuzun inceliklerinden zühul ettiğimiz zamanlardır ki biz bu hissi batından, bu şuuri evvelden gaflet ederiz ve o zaman bunu bize aklımız tarikile tezkir ve ihtar edecek vesait-ü delâile muhtaç oluruz. Kâinat bize bu tezkiri yapacak âyatı hak ile doludur. Kur'an bize bu âyatı bir belâgati icaz ile ihtiyar ve tezkir ettiği için bir ismi de «Ezzikr» dir. Hikmeti ilâhiye dahi bize buradan bir çok edillei mantikiye, akliye ve ruhiye telhis ederir, diğer taraftan biz o hissi batının sair mütenahi ve mütemeyyiz şuurlarımız gibi zahir ve batınımızda tecelli ve inkıta lahzelerile mahdud bir suret iktisap etmesine ve bu suretle cüz'iyatı eşyanın â'yan gibi dairei ihataımıza girecek bir veçhile tavazzuh etmesine bir meyil besleriz. Bu meylin hikmeti onun devamı tecellisinde hissolan bir zevkî şuhuddur. Fakat bunda muhiti muhata kalbetmeğe çalışmak gibi bir noktai imtina vardır ki nefsin gururunu kırarak olan bu noktai imtina bir çoklarını menfi neticelere isal edebilir. O zavallı nefsi mağrur düşünemez ki o mebdeî evvele şuuri sarichte bir taayünü mahdud vermek için bir nihayet, bir haddi mahdud çizmek, âyanı eşyadaki gibi bir lahzai inkıtaa mütevakıftır. Mümkin olmıyan böyle bir lahzai inkıtada ise bütün şuur ve bütün vücud kökünden muntaki ve münadım olur. Öyle bir inkıta bir şuuri vazihâ varmak değil, ademe karışmaktır. Edillei akliyeye böyle bir maksatla bakanlar ve Hakkın gaybû şuhudu ihata eden namütenahi tecellisi karşısında gururi nefislerini kıramıyarak zevkî şuhudtan mahrum kalanlar Allahı aradım da bulamadım derken fen ve Felsefe namına husranlarını ilân etmiş olurlar. *Allahı sezme için kalp ile aynı temyiz ve aralarındaki nisbeti tahakkuku idrak edebilmelidir. İşte «Allah» ismi celâli bütün hislerimizin, tasavvurlarımızın şartı evveli bulunan öyle derin ve vahid bir hissi batının, gaybû şuhudun noktai telâkisi olan bir lemhai halde bilâ ihata gösterdiği Hak tealânın zatına delâlet eden bir ismi has veya bir ismi alemidir. Yani bu isim evvelen bir mefhumu zihniye ve saniyen o vasıta ile zatı hakka isim ise bir ismi hastır. Zihni bir mefhum olmıyarak bizzat müteayyin zatı mahzın ismi ise bir ismi alemdir. Evvelkinde kelimeden mefhumî malûme, mefhumdan hakikate intikal ederiz ve ismi bu mefhum ile tarif ederiz. Meselâ Allah, cemii sıfatı kemaliyeyi haiz bulunan zatı vacibülvücudun ismidir. Yahut, bihakkın mabud olan zatı âlânın ismidir deriz. İkincide bizzat vakideki hakikate intikal ederiz. Bu surette o hakikatten kendimizde hiç bir hisse yok ise**

a. Allah kelimesinin aslı ise İlah'dır. Hemze hafzedilmiş onun yerine elif-lâm takısı ıvaz olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla يا لله şeklinde hemze-i katı' olarak söylenir. Ancak (Allah) ma'bud-u bil-hâk (ibâdet edilmeye ve kulluk yapılmaya layık) olandır. İlah ise bütün tapılanlar için kullanılır. Sonra tağ-lib yolu ile bu kelime de ma'bud-u bil-hâk olan Allah için kullanılmıştır. Bu kelimenin iştikâkı ise عبد "ibadet edilen" anlamında olan والوهية-و الوهة -آلهة -اله "ilah-âlihетен- ve ülûheten ve ülûhiyyeten) اله "ilah" kökünden türemiştir. -تأله (teellehe ve iste'lehe) de aynı köktendir.

b. Hayret etti anlamında olan أله (elihe) kökünden türediğini söyleyenler de vardır. Çünkü O'nu tanıma konusunda akıllar hayretler içerisinde.

c. Ya da أله (filan kimseyle sükûn buldum) anlamında olan أله kökünden türemiştir. Çünkü kalpler O'nunla sakinleşir, ruhlar da onunla huzur bulur ve O'nu tanımakla rahat eder.

d. Ya da başına gelen bir musibetten dolayı korkmak anlamında olan يله (ilah) kökünden türemiştir. Bu manada آله غوره "başkası onu korudu" anlamına gelen bu kökten türemiştir. Çünkü korkan kişi O'na sığınır O da onu korur. Sığınılan İlah hakiki ilah ise gerçekten korur, ya da sahte ilahlara tapınlar, ilahlarının kendilerini koruyacaklarını iddia ederler.

Allah isminden vakide yine kendisinden başka bir şey anlayamayız. Nazarımızda isim ile müsemma bir olur. Fakat o hakikatten kendimizde her hangi bir vecih ile bir husse bulabilirsek isim ile müsemmayı temyiz ederiz ve bu iki surette de Allah'ı isbata muhtaç olmayız. Fakat bu isimden bir mefhum anladığımız ve o mefhumu vakide bir hakikate delâlet için vasıta ittihaz ettiğimiz bir şey anlarız. Fakat o şeyin vücudunu isbata muhtaç oluruz. Binaenaleyh isim, isbattan evvel vazedilmiş bulunursa o hakikatin ismihası olursa da ismi alemi olmaz. Fakat isbattan sonra vazedilmiş ise bizzat ismi alem olur. Meselâ anadan doğma âmalar için ülker ismi ancak bir ismihas olabilir, görenler için ise bir ismi alemdir Âdî lisanda ismihas ile ismi alemin farkı aranmazsa da ilim lisanında tefrik edilmiştir. İşte bu esbaba mebni Allah Tealâ için ismi zat, ismi alem mümkün midir, değil midir? diye bey-nelhükema' derin bir bahis vardır. Fazla uzatmamak için şu kadar söyleyelim ki üç tecelli melhuzdur: Tecellii zat, tecelli sıfat, tecellii asar, tecellii esma da bunlardan birile alâkadar-dır. İsmi zat, tecellii zatı ifade eden bir isim olmak lâzım gelir, nitekim tecellii sıfat ifade eden isimlere esmai sıfat, tecellii asarı ifade eden isimlere esmai ef'al denilir. Zat, sıfat ve asarı ile de bilvasıta tecelli ettiği gibi bizzat dahi tecellisi mümkündür. Ve alem olan ismi zata bu dahi kâfidir. Ve biz bunu bütün esmada esas bildiğimiz için esmai İlahiye tevkifidir diyoruz. Binaenaleyh ismi zatın mefhumlu bir ismi has veya mefhumuz bir ismi alem olması nefsülemirde mümkündür. Ve bizim için müfittir. Şu kadar ki biz kendimize tecelli zat vaki olmadan ismi alem vazedemeyiz. Nitekim doğan çocuğa görmeden koyduğumuz isim henüz bir ismihasır ve bu halde duyduğumuz ismi alemden de yalnız bir tecellii ismî anlarız ve o zaman isim ile müsemma birleşir. Lâkin bunu esmai sıfat ve ef'al ile tefsir ede ede nihayet tecellii asara ve ondan tecellii sıfata ve ondan tecellii zata ereriz. Her kelâm ibtida bir tecellii ismî ifade eder, kur'an dahi bize Allahtealâyı evvelâ tecelliyati ismiyesile anlatıyor: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الحمد لله رب العالمين ilah. Binaenaleyh kur'ana başlarken doğrusu hiç bir fikir ile meşgul olmayarak evvelâ Allah ismini bir ismi zat olarak alacağız. Yazır, *Hak Dini*, I, 25-31.

e. Başka bir mana da; *إله الفضيل اذا ولع بامه* "deve yavrusu annesine olan özleminden dolayı ona sığınır, yapışır" anlamında olan *إله* kökünden türemiştir. Çünkü kullar da başlarına gelen sıkıntılardan dolayı yaratıcıya tazarru ile sığınurlar.

f. Ya da "aklı donup hayretler içerisinde kaldı" anlamında olan *وله* (velihe) kökünden türemiştir. Nasıl ki *وحوه* kelimesinde ötre hareke bu kelime üzerine ağır geldiği gibi, aslı *ولاد* (vilah) olan bu kelime üzerine de esre hareke ağır geldiğinden vâv harfi elife çevrilmiştir.

g. Denilmiştir ki İlah kelimesi *اعاء* ve *اشاح* kelimeleri kalıbında isimdir. İlah kelimesinin çoğulunun *آله* (Âliheten) şeklinde gelmesi, *اوهة* (evliheten) şeklinde gelmemesi "vâv" lı değil hemzeli olduğunu, yani *إله* kökünden geldiğini gösterir.

h. Başka bir görüşe göre de; gizlendi ve yüce oldu anlamında olan *لايه* - *لايه* (lâhe-yülihu-leyhen ve lâhen) fiilinin *لايه* (lâhün) şeklindeki mastarından türemiştir. Çünkü Yüce Allah gözlerin O'nu idrak etmesinden münezzehtir ve kendisine layık olmayan her şeyin üstünde yüce bir varlıktır. Şairin şu şiirinde bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

كحلقة من ابي رباح يشهدا لاهه الكبار "Ebu Rebah'ın etrafında bir grup (insanlar) halka olmuşlar, bu grubun toplanmasına onun büyük İlah'ı şahitlik etmektedir."²⁰

1. Allah lafzı hiçbir kelimedenden türememiştir, kendi zâtının özel bir ismidir. Çünkü O her şeyi vasıflandıran, isimlendirendir ama hiçbir şey O'nu isimlendiremez. O'nun sıfatlarının, üzerine icra edilmesi gereken bir isminin olması kaçınılmazdır. Başkaları için kullanılan isim ya da sıfatlar Allah'ın zâtına yakışmaz. Allah lafzı isim olmayıp vasıf olsaydı o zaman *لا اله الا الرحمن* cümlesinde olduğu gibi *لا اله الا الله* cümlesi de tevhidi ifade etmezdi. Çünkü vasıf, sıfat şirki yani ortaklığı menedemez. (Yani vasıf bir çok varlık arasında ortak olan durumdur. Müşterek bir lafızdır.)

i. En kuvvetli görüşe göre ilah kelimesi sıfattır ancak Allah için kullanılması (yani ilah kelimesi Allah şekline dönüştükten sonra)²¹ yaygın olduğu için tağlib yolu ile (çok kullanıldığından) O'nun için alem olmuştur. Süreyya

20 Ebu Rebah bir kişinin ismidir. Etrafında çok insanlar toplandığı için *كحلقة* (halka gibi) kelimesi kullanılmıştır. Çünkü toplanan cemaat bir halka oluşturmaktadır. Şiirde istişhâd noktası *لايه* (Lâhuhu) kelimesidir. Yani *لايه* ilah anlamında kullanılmıştır. Bkz. Şeyhzâde, *Hâşiye*, I, 48.

21 Elif-lâm takılı el-ilah kelimesi vâcibü'l-vücûd olan (Allah) için genellikle kullanıldığından diğer özel isimler gibi O'na has alem olmuştur. Bu kelime bazı değişiklikler yapılarak; başındaki hemze hafzedilmiş sonrada ta'rif lâmu kelimenin asıl olan lâm harfine idğâm edilmiştir. Böylelikle daha da te'kidli olarak Allah lafzına delalet etmiş olmaktadır. Çünkü bu kelimenin yapısında hazif ve idğâm gibi değişiklikler yapılarak kelime güçlü bir hal almıştır. Bkz. Şeyhzâde, *Hâşiye*, I, 51.

ve Saika isimleri gibi.²² Dolayısıyla (Allah) herhangi bir sıfatla vasıflanamayacağı ve ortaklık bakımından hiçbir şeyin ona ortak koşulamayacağı ihtimali ile, vasıf olarak kullanılan bu sıfat (ilah) isim (Allah) yerinde kullanılmış oldu. Allah'ın zâtı için hakiki olsun gayr-i hakiki olsun bir vasıf verilmeden insan aklının O'nu idrak etmesi mümkün değildir.

Başkalarına ait olan bir lafızla (isimle) Allah'a işaret edilmesi mümkün değildir. (İsmi bizzat kendisi koymuş ve o isimle de beşer O'nu zikreder ve idrak etmeye çalışır. Başka bir ifadeyle insan aklı O'nu ismi ile anlamaya çalışır, zâtını idrak etmesi mümkün değildir velev ki o lafzı, yani ismi Allah kendisine vermiş olsa bile.) Şayet bir lafızla (isimle) O'na işaret edilecek olsaydı o takdirde şu âyet; *وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ* "O göklerde de yerde de Allah'tır"²³ sıhhatli bir anlam ifade etmemiş olurdu. (Çünkü bizim anladığımız anlamdaki ismin bir mekanı olması gerekir halbuki Allah mekandan münezzehtir. Dolayısıyla isim olarak değil de vasıf olarak düşüncecek olursak yani ibâdet edilmeye en layık ma'bud şeklinde anlarsak, o takdirde herhangi bir mekan izafe etmeye gerek kalmaz ve âyetin anlamı da sağlıklı olur.) Çünkü iştikâkın manası; müştakk olan bir kelimenin diğerine (türediği kelimeye) terkip ve anlamda ortak olmasıdır. Dolayısıyla alem olma özelliğini kaybeder. Bunlardan anlaşılıyor ki, yani yukarıda zikredilen gerekçelerden dolayı son görüşe göre ilah kelimesi alem değil vasıftır.

j. İlah kelimesi aslı Süryanice olan لاها (Lâha) dır. Son elifi hafzedilerek ve başına da elif-lam getirilerek Arapçalaştırılmış bir kelimedir.

k. Allah lafzının "lâm"ı, kendinden önceki harf fethalı veya ötreli ise kalın okunur. Bir görüşe göre ise mutlak manada, yani evvelinin harekesine bakılmadan daima kalın okunur. Med (uzatma) yerinde olan elifi hafzederek okumak ise hatadır ve bu şekilde okuyuşla namaz bozulur. Hatta bu şekilde yapılan yemin de geçerli değildir. Ancak şiirde zaruret için bu şekilde gelmiş olabilir.²⁴

4. Rahman ve Rahim Kelimeleri ve Anlamı: Rahman kelimesi رَاحِمٌ kökünden olan رَحْمَانٌ vezninde; rahim ise رَحِيمٌ kökünden olan رَحِيمٌ vezninde mübâlağalı isimdirler. Rahmet sözlükte kalp inceliği ve şefkatten kaynakla-

22 Süreyya ve Saik aslında her ikisinde vasıftırlar. Ancak Süreyya yıldız grubunun ismi olmuştur. Saika ise Huveylid b. Nüfeyl b.Amr b.Kilab ismindeki kişi için alem olmuştur. Yıldırım veya şiddetli bir sestem dolayı öldüğünden dolayı bu isim onun için özel bir alem olmuştur. Şeyhzâde, I, 52; Isamüddin İsmail b. Muhammed b. Mustafa, Konevi, *Hâşiye*, Beyrut. Darü'l-Kütüp, 2001, I, 132.

23 En'am 6/3.

24 *الا لا يبارك الله في سهيل اذا ما الله ببارك في الرجال* "Allah bütün insanlara iyilik yaptığı zaman Süheyl'e iyilik yapmasın" Şiirde geçen الله lafzı medsiz olarak okunmuştur.

nan iyilik ve ihsanda bulunmaya denir.²⁵ Rahim de aynı anlamda olup; onda da şefkat etmek anlamı vardır.²⁶ Allah'ın isimleri gaye ifade eden (bu gibi manaları ifade etmeleri bakımından) etken fiillerdir yoksa etkilenen ilkeler anlamında değildirler. (Başka bir ifade ile müessirdirler herhangi bir tesire maruz kalmazlar).²⁷ "Rahman" ismi "rahim" isminden daha mübâlağalıdır. Çünkü harflerin çokluğu aynı zamanda mananın da çokluğuna delalet eder.

25 Komisyon, *Mu'cemu'l-Vesid*, "rhm" mad. Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990.

26 Rahman kelimesi, rahmet kelimesinden türetilmiştir. Rahmet, sözlükte, insan kalbinin bir kimseye acıma ile birlikte meydana gelen bir yakınlık duygusudur ki, bu acıma ile yakınlığın artması ve şiddet kazanması halinde, o kimseye karşı fiilî yardıma dönüşür. Bu sebeplerdir ki, o kimse hakkında 'çok merhametli' denir. Ancak insandaki bu merhamet duygusunu, Allah Teâlâ'nın merhametini tanımlamakta bir ölçü olarak kullanmamız mümkün değildir. Çünkü insandaki merhamet duygusu geçici bir haldir. Ancak bir üzülmeye ve acıma neticesinde ortaya çıkar. Üzülmeye ve acımanın ortadan kalkması ile merhamet duygusunun da yok olduğu görülür. Allah Teâlâ ise üzülmeye ve ani olan, sönüp geçen acıma duygusundan münezzehtir. Acıma kelimesindeki insanî haslet geçicidir. Allah Teâlâ bu geçici hasletlerden münezzehtir. Bu sebeple Allah Teâlâ'nın rahmeti, kullarının merhametiyle kıyas olunamayacak bir üstünlük arzeder ve ezelden ebede, eser ve neticesi nimetler ve bağışlar olarak ortaya çıkan sonsuz bir merhameti gösterir. İlâhî rahmetin ezelden ebede sonsuzluğu, Allah Teâlâ'nın zatına has olan, zatıyla birlikte kadîm olan irade sıfatının bir sonucudur. Bu kulları için daima hayrı murat ettiğini gösterir. Bkz. Şâmil İslam Ansiklopedisi, *Besmele* mad.

27 «Rahman» Allah Teâlâya mahsus bir ismi sıfattır. Binaenaleyh esasen sıfat olmak itibarile çok rahmet sahibi, pek merhametli, çok merhametli, gayet merhametli veya namütenahî rahmet sahibi diye tefsir edilebilse de hususiyeti ve ismiyeti hasebile tercemesi mümkün olmaz. Çünkü isimhas terceme edilmez, bunların tercemesi tebdili demektir ve lisanımızda böyle bir isim yoktur. Bazıların bunu «esirgeyici» diye terceme ettiklerini görüyoruz. Halbuki esirgemek esasında kıskanmak diriğ etmek manasındadır. «Benden onu esirgedin» denilir. Sonra kıskanılanın korunması, saklanması tabîî olduğundan esirgemek, lâzımı olan korumak manasına da kullanılır. «Beni esirgemiyorsun» deriz ki «beni korumuyorsun» demektir. Fakat bana merhamet etmiyorsun gibi, bana esirgemiyorsun denilmez. Binaenaleyh esirgeyici esasında «kıskanç» demek olacağından rahmanın takdirensiz tefsiri dahi olmamış olur. Elemlemek, acı duymak demek olan acımdan acıyıcı da tatsız ve şaibelidir, kuru bir acımak merhamet değildir, merhamet acıyı afati def'a ve onun yerine sürür ve hayrı ikameye müteveccih olan bir iyilik duygusudur ki lisanımızda tamamen maruf bir kelimedir. Biz merhametli sıfatından anladığımız tatlı manayı öbürlerinden tamamen doymayız ve hele pek merhametli yerinde «acıyıcı, esirgeyici» demeyiz. Bunun için eskilerimiz bu makamda yarlıgamak filinden yarlıgayıcı sıfatını kullandılar «Rabbim rahmetile yarlıgâsın», «rahmetinle yarlığa yarabbi», «rahmetinle yarlığa kıl ya gani» gibi ki tahfif ile «yarlamak» ve «yarlayıcı» denildiği de vakidir ve esasında «yar muamelesi yapmak» demektir ki merhametin neticesidir. Lâkin yarlıgayıcı da isim değil, sıfattır. Hasılı rahman «pek merhametli» diye nâkis bir surette tefsir olunabilirse de terceme olunamaz. Zira pek merhametli ne sıfatı galibedendir, ne ismi hasır, «Rahim» demek te olabilir. Sonra Allahteâlânın rahmeti, merhameti, bir hissi kalbî, bir temayülî nefsanî manasına bir iyilik duygusu değildir. Fatihada izah olunacağı üzere iradei hayr veya in'amı namütenahi manasındadır. Lisanımızda da rahmet bu mana ile müteareftir, lâkin bu münasebetle «Rahman» ismini «Vehhab» ismi ile karıştırmak ta caiz olmaz. Vehhab, Rahman gibi has değildir. Binaenaleyh Rahman, Vehhab, veya afüv manalarını ifade eden «bağışlayıcı» sıfatı ile terceme olunamaz. Bu ismi belleriz ve tercemesiyle değil tefsirle rahmet mefhumundan anlamağa çalışırız. Yazır, a.g.e, I, 44-46.

Şu kelimelerde قطع - قطع (kataa - kattaa) ve كبار - كبار (kübar-kübbar) olduğu gibi.

Bu durum bazen kemiyet bazen de keyfiyete göre farklılık arz eder. (Rahman isminde rahmetin çok kişiyi kapsaması yani kemiyeti içermesi, rahim de ise; rahmetinin güçlüğü yani belli kesime münhasır olması gibi). Birinciye (kemiyete) göre şöyle denir: يا رحمن الدنيا "Ey dünyanın rahmanı". Çünkü O'nun rahmeti dünyada mü'min-kafir herkesi kuşatır. Aynı şekilde يا رحيم الاخرة "Ey ahiretin rahimi". Çünkü ahirette O'nun rahmeti sadece mü'minleri kapsar. İkincisine göre ise şöyle denir: يا رحمن الدنيا والاخرة ورحيم الدنيا "Ey dünya ve ahiretin rahmanı ve dünyanın rahimi". Çünkü ahiret nimetlerinin tamamı büyük nimetlerdir, dünyanın nimetlerinden ise hem büyük olanı, hem de kıymet bakımından hakir olanı vardır. (Yani nimetlerin keyfiyeti bakımından derecelendirme vardır). Rahman kelimesi rahim kelimesinden önce zikredilmiştir. Halbuki kıyasa göre aşağı olandan yukarıya doğru derecelendirme yapılır. Yani rahim ismi önce rahman ismi ise sonra zikredilmeliydi, ancak dünya rahmeti ahiret rahmetinden önce vukû bulunduğu için böyle yapılmıştır.

(Rahman) Allah için özel bir alem olmuştur, O'ndan başkası için kullanılmaz.²⁸ Çünkü hakiki manada nimet veren O'dur, yine hakiki manada rahmet eden de O'dur. Bu nedenle bu isim başkası için kullanılamaz. Çünkü herkes O'nun lütfuna muhtaçtır. Dünyada nimet vermesinin anlamı ise bol sevap, güzel bir övgü ve bağışlamasıdır. Ya da kalbin zayıflığını ve mal sevgisine olan tutkuyu gidermesidir.

O'nun dışında (nimet veren), yani iyilik yapan ise bir araç, vasıta konumundadır. Çünkü gerçek nimet sahibi ve nimeti elde etme gücünü veren O'dur. Ayrıca nimete götüren sebepleri yaratan da yine O'dur. Nimetlerden istifade etmek, onları elde edecek güce sahip olmak, onları elde edecek güce sahip olmak gibi kuvveleri O'nun dışındakiler veremez. Rahman ismini önce zikretmesinin bir diğer nedeni de, en büyük nimetlere ve o nimetlerin kaynaklarına işaret etmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla (büyük nimetlere uygun olan) bir tetimme ve beraberlik ifade etsin diye rahman zikredilmiştir. Bir başka neden de âyet sonlarının uyumu için rahman önce rahim sonra zikredilmiştir. Tercih edilen görüşe göre rahman ismi gayr-i munsariftir. Her ne kadar bu veznin müennes kalıbı فعلية ya da فعلائة şeklinde gelmesi Allah için kullanılması uygun olmasa da gayr-i munsarif olması açıklık kazanmaktadır.

²⁸ Kur'an dilinde rahman sıfat-ismi de Allah'a mahsustur, başka hiçbir varlık için kullanılmamıştır. Rahman "en uzak geçmişe doğru bütün yaratılmışlara sonsuz ve sınırsız lütûf, ihsan, rahmet bahşeden" demektir. Rahim "çok merhametli, rahmeti bol" demek olup bu sıfatla kullar da nitelenebilir. Kur'an Yolu, I, 59.

Tesmiye (besmele) özellikle bu isimlerle (Allah- rahman ve rahim) münhasır oldu. Bununla öğretilmek istenilen şudur: Bütün işlerde yardım istenilecek gerçek ma'bud O'dur. Ayrıca nimetlerin tamamını (iyi olsun hakir olsun) hem dünyada hem de ahirette veren yine O'dur. Böylelikle (yani bu bilgi ve şuurla) kişi O'nun kutsiyetine doğru bütün azalarıyla yönelir ve başarı ipine sarılır. İç aleminde O'nun zikriyle başkalarına karşı Allah'tan yardım talebinde bulunur.

Sonuç

İstisnâsız bütün tefsir kitapları hamdele, salvele girizgâhından sonra konuya besmele tefsiri ile başlar. Müellif Beydâvî de tefsire başlamadan önce besmele ile ilgili geniş bir tahlil yapmıştır. Bu cümlede geçen kelimeleri tek tek ele alarak, hem kelimelerin iştikaklarını hem de sözlük anlamlarını vermektedir. Daha da önemlisi tek bir harfin bile niçin bu cümlede yer aldığını, ne gibi bir fonksiyon icra ettiğini, hem gramer olarak hem de belâğat açısından değerlendirdiğini gördük.

Müellif besmelede özellikle yer alan isimlerin önemini belirtir. Örneğin niçin rahman ve rahim gibi isimlerin kullanılıp diğer isimlerin kullanılmadığı ile ilgili felsefi bir yorum yapar. Beydâvî tefsirinde bu konuyla ilgili olan detayların diğer tefsir kaynaklarından daha çok olduğu; her kelimesinin tek tek incelendiği görülmektedir. Bütün tefsir kaynaklarından daha şümüllü bir şekilde tahlil yaptığı görülmektedir. Bu ifademizle konunun hacim bakımından genişliğinden bahsetmiyoruz. Elbette ki başka kaynaklarda daha uzun bir şekilde besmele yorumu yer almaktadır. Anlatmaya çalıştığımız, dil ve belâğat açısından kapsamlı ve okuyucuyu doyurucu bir yorumun Beydâvî tefsirinde olduğu görüldüğüdür.

Ayrıca başka bir konu da, besmelenin tek başına âyet olup olmadığı konusudur. Müellife göre besmelenin âyet olması hususu tartışmasızdır. Çünkü Neml sûresi 31. âyette besmelenin zaten âyet olduğu sabittir. Ancak müstakil olarak bir âyet olup olmadığı ya da başında bulunduğu sûreden bir âyet olup olmadığı konusu alimler arasında tartışmalıdır. Bu konuyu; besmele tek başına âyettir, âyet değildir sadece teberrük için gelmiştir, başında bulunduğu sûreden bir âyettir gibi üç şekilde özetlemeye çalıştık. Beydâvî'ye göre besmele, başında bulunduğu sûreden bir âyettir. Müellifin tefsirinin özelliklerinden biri de; kelimelerin ilk geçtiği yerde gerekli açıklamaları yaparak daha ilk baştan okuyucuyu bilgilendirmektir. Hem âyetlerle ilgili hem de kelimelerle ilgili dil inceliklerine, belâğat güzelliklerine yer veren müellif, besmele tefsirinde ya da tahlilinde bu maharetini en güzel şekilde göstermiştir. Eğer aynı kelime ya da cümleler ileriki safhalarda oku-

yucunun karşısına çıkacak olursa ki mutlaka çıkacaktır, artık yeni bir açıklama yapmadan geçtiği yeri referans olarak göstermekle yetinmektedir. Bunun için kelimelerin kökleri ile ilgili gerekli izahlar yerinde yapılmakta, sözlük anlamları verilmektedir. Besmele için de aynı yolu izlediğini ve ilk başta gerekli izahâtı yaptığını gördük. Sadece Berâe sûresinde tekrar konuya girmiş ve besmelenin niçin bu sûrenin başında olmadığı ile ilgili açıklamalar yapmıştır.

Dört isim (İsim-Allah-Rahman ve Rahim) ve bir harften (bâ) oluşan besmele cümlesini en güzel şekilde tahlil eden müellif, aynı zamanda bu isimlerin aralarındaki bağlantıya da vurgu yaparak hikmetli bir şekilde tefsirini yapmıştır. Sonuç olarak besmele bütün tefsir kitaplarında öncelikli olarak yorumu yapılan bir cümledir. Bazı kaynaklar kısa olarak ele almış bazıları ise besmelenin tefsiri hususunda konuyu oldukça geniş bir şekilde izah etmeye çalışmıştır. Araştırmalarımız neticesinde hacim bakımından onlarca ciltten oluşan tefsir kaynaklarının yanında, iki mücellid halinde dört ciltten oluşan Beydâvi tefsiri'nde besmele tahlilinin kapsamlı bir şekilde tefsirinin yapıldığını gördük. Beydâvi'ye göre de besmele şüphesiz bir âyettir. Hem Fâtiha sûresinin başındaki besmele hem de diğer sûrelerin başındaki besmeleler ilgili sûrenin birer âyetidirler.

Dil ve belâğat incelikleri açısından okuyucuyu tatmin eden, akla gelebilecek sorulara cevap olacak mahiyette besmele konusunun işlendiğini tespit ettik.

Kaynakça

- Aclüni, İsmail b. Muhammed, *Keşful-Hafâ ve Müzilu'l-İlbâs amma İştêhere mine'l-Ahâdisi alâ Elsineti'n-Nas*, Beyrut: 1999.
- Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur'an Meâli*, Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Beğavi, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el Ferra, *Meâlimü't-Tenzil fi't-Tefsiri ve't-Te'vil*, Beyrut: 1985.
- Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarâbâd, 1355.
- Bilmen, Ö. Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1994.
- Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1985
- Heyet, *Mu'cemu'l-Vesît*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Beyrut, 2000.
- Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu*, Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Konevi, İsamüddin İsmail b. Muhammed, *Hâşiyetü Konevi alâ Tefsiri'l-Beydâvi*, Beyrut, 2001.
- Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, trs.
- Şeyhzâde, Muhyiddin Muhammed b. Muslihuddin Mustafa, *Haşiye alâ Tefsiri Beydâvi*, Beyrut, 1999.

Şihâb, Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî el-Mısırî, *Haşiyetü'ş-Şihâb/ İnâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, Beyrut, trs.

Yazır, Elmalılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Suat, Yıldırım, "Besmele", *DİA.*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.